

Лопух К.В. Новаторські ідеї М.І.Туган-Барановського у розвитку теорії грошей / К.В.Лопух // Український соціум (Google Scholar, Index Copernicus (Польща)). – № 4 (51). – 2014. – С. 122–129.

УДК 330.83(477):336.741

Новаторські ідеї М. І. Тугана-Барановського у розвитку теорії грошей

Анотація. У статті розглянуто теорію грошей М.І.Туган-Барановського. Розкрито роль держави у забезпеченні цінності паперових грошей. Проаналізовано ідею державного регулювання паперово-грошової системи господарства та її актуальність у сучасних умовах розвитку ринкової економіки.

Ключові слова: паперові гроші, теорія грошей, грошово-кредитна політика, інфляція, Дж. М. Кейнс, М. Фрідмен.

Новаторские идеи М.И.Тугана-Барановского в развитии теории денег

Аннотация. В статье рассматривается теория денег М.И.Туган-Барановского. Раскрывается роль государства в обеспечении ценности бумажных денег. Проведен анализ идеи государственного регулирования бумажно-денежной системы хозяйства и ее актуальность в современных условиях развития рыночной экономики.

Ключевые слова: бумажные деньги, теория денег, денежно-кредитная политика, инфляция, Дж. М. Кейнс, М. Фридмен.

M. I. Tugan-Baranovsky's innovative ideas in the development of the theory of money

Abstract. The article considers M. I. Tugan-Baranovsky's theory of money. It reveals the key role of the state in ensuring value of paper money. The relevance of his idea regarding state regulation of paper money system of economic is analyzed.

Keywords: paper money, theory of money, monetary policy, inflation, J M. Keynes, M. Friedman.

Постановка проблеми. Відзначаючи вагомий внесок М.І.Туган-Барановського у розвиток світової економічної думки, зазначимо, що дослідження вченого у сфері теорії грошей були революційними й безпосередньо вплинули на подальшу еволюцію наукових поглядів на роль грошей у суспільстві.

Вивчати проблеми грошей і грошового обігу М.І.Туган-Барановський вважав за надважливе завдання. Цього перш за все потребувала реальна практика господарювання у роки після Першої світової війни – заміна металевих грошей паперовими, що стало абсолютно новим явищем для економічних систем європейських країн. Це, у свою чергу, призвело до розладу грошового обігу, нестабільності паперових грошей, розхитування грошових систем. Для того, щоб вирішити нагальні проблеми господарського розвитку, М.І.Туган-Барановський наголошує на необхідності розроблення такої теорії грошей, яка б допомогла ці проблеми розв'язати. З іншого боку, вчений висуває ідею запровадження державного регулювання грошово-кредитного обігу з метою стабілізації господарської системи. Проблеми, які розглядав М.І.Туган-Барановський у свій час, залишаються актуальними і у сучасних реаліях функціонування вітчизняної економіки, що й зумовлює необхідність перегляду наукових ідей та пропозицій вирішення вченим цих проблем.

Аналіз останніх публікацій. Наукову спадщину видатного українського вченого та її значення для розвитку вітчизняної й світової економічної думки та господарської практики досліджували відомі вітчизняні науковці та фахівці з історії економічної думки України Ю.М.Бажал, Л.П.Горкіна, С.М.Злупко, Л.Я.Корнійчук, В.М.Фещенко. Об'єктом наукового аналізу ряду сучасних вчених стали ідеї М.І.Туган-Барановського щодо проблем сутності грошей, грошово-кредитного обігу, функціонування фінансової системи в

цілому тощо. На значимості цих ідей для розуміння особливостей сучасного господарського розвитку наголошують Ю.В.Базулін, А.С.Гальчинський, С.П.Кучин, В.В.Небрат, М.І.Савлук та інші. В той же час залишаються не достатньо розкритими питання взаємозв'язку теорії грошей М.І.Тугана-Барановського із сучасними економічними теоріями, зокрема кейнсіанством і монетаризмом.

Мета дослідження полягає у висвітленні новаторських ідей М.І.Тугана-Барановського у сфері грошей і грошово-кредитного обігу та їхній вплив, з одного боку, на формування фундаментальних положень кейнсіанської і монетаристської теорій, з іншого, – на державну грошово-кредитну політику.

Виклад основного матеріалу. Теорія грошей у науковій спадщині М.І.Тугана-Барановського відрізняється не тільки фундаментальним аналізом проблеми грошей, а й розробленням вченим власних теоретичних підходів і висуненням новаторських ідей щодо розвитку форм грошей та грошової системи в майбутньому. Його новаторські для свого часу ідеї справили вирішальний вплив на подальшу еволюцію наукових поглядів на теорію грошей і грошово-кредитну політику, адже вчений одним з перших наголошував на необхідності державного регулювання грошового обігу шляхом здійснення раціональної монетарної політики.

М.І.Туган-Барановський вказує на важливість взаємозв'язку теорії і практики. На думку вченого, « <...> практика неминує і за самою своєю природою завжди спирається на яку-небудь теорію, особливо в такій царині, як грошовий обіг» [7, с. 35]. Отже, теорія має розв'язувати наявні економічні проблеми і давати практичні рекомендації щодо їх вирішення, а у сфері грошей це завдання стало особливо актуальним. Вчений вважав, що існуючі на той час теорії грошей – товарна (Тук) і кількісна (І.Фішер) – були не придатні для пояснення нових явищ грошового обігу, зокрема появи паперових грошей та їхніх функцій. Тому вчений вважав за потрібне спробувати розробити «продуману і логічну» теорію грошей, щоб, «відштовхуючись від теорії, прийти до практики» [7, с. 36]. Такою

новаторською розробкою М.І.Тугана-Барановського стала кон'юнктурна теорія грошей.

У М.І.Тугана-Барановського теорія грошей вирізняється глибокою науковою обґрунтованістю появи і розвитку паперових грошей. Вчений вважав, що паперові гроші є досконалішими і зручнішими в умовах, з одного боку, динамічного розвитку капіталізму, а з іншого, – зруйнованих війною господарських систем європейських країн. Тому розробляючи власну грошову теорію, вчений звернувся до аналізу ключової підсистеми господарства – обміну. «Характерною особливістю господарського ладу... є обмін, що пов'язує одиничні господарства у єдине ціле народного господарства» [6, с. 285]. Зв'язною ланкою, що опосередковує обмін у капіталістичному господарстві, стають саме гроші. Вони забезпечують розвиток господарства в цілому, постійно перебуваючи в обігу, підтримуючи і сприяючи здійсненню усіх господарських процесів. З цього приводу М.І.Туган-Барановський відмічав, що «природне призначення грошей полягає не у тому, щоб виходити з обігу, а щоб завжди у ньому залишатися» [6, с. 315].

Виходячи з природної необхідності появи грошей у господарській системі суспільства, вчений науково доводить цілком очевидний перехід (з розвитком господарства) від повноцінних та металевих грошей до неповноцінних паперових. При цьому особливу увагу М.І.Туган-Барановський приділяє цінності паперових грошей і саме через аналіз категорії цінності він розглядає можливість застосування паперових грошей без прив'язки до дорогоцінних металів у господарській практиці.

Досліджуючи цінність паперових грошей, вчений спершу доводить, що *паперові гроші не є товаром*, а виступають у господарській системі суспільства «не просто сурогатом металу, а є самостійними грошима, самостійним мірилом цінності» [6, с. 341]. Він визначає їх як «символічне зображення, яке повинне замінити металеві гроші в обігу і виконувати всі їх функції» [6, с. 336]. У той же час він зазначає, що з одного боку, гроші є

символом, деяким вираженням повноцінних (металевих) грошей, але з іншого боку, вони мають самостійну цінність, яка визначається суб'єктивно. Вчений досліджує цінність паперових грошей, спираючись на постулати існуючих на той час теорій цінності – трудової теорії цінності і теорії граничної корисності та загально визнаної на той час кількісної теорії грошей, але приходить до висновку, що згадані теорії є неприйнятними для вирішення проблеми цінності паперових грошей.

Так, цінність паперових грошей неможливо пояснити з позицій теорії граничної корисності, оскільки корисність грошей залежить від їхньої цінності, а не від їхньої кількості, як у випадку з товарами. «Не цінність грошей є функцією їх корисності, – пише М.І.Туган-Барановський, – а їх корисність є функцією їх цінності» [7, с. 66].

Аналізуючи цінність (купівельну спроможність) паперових грошей з позицій трудової та кількісної теорії грошей, вчений доводить, що обидві ці теорії є незадовільними: у першій обґрунтовується, що на цінність грошей впливає рівень цін, а у другій наголошується, що цінність грошей визначається за інших рівних умов кількістю грошей в обігу. Товарну теорію вчений критикує за те, що на цінність грошей і рівень цін товарів впливають різні чинники: «Відносна ціна кожного окремого товару може бути змінена діями окремих осіб, що беруть участь у мінусовій операції. Цінність же самих грошей не піддається такому впливу» [7, с. 44].

Кількісна теорія грошей піддається критиці за неврахування низки важливих чинників, адже крім кількості грошей на їх цінність впливають кількість товарів, швидкість обігу грошей, кількість депозитів та швидкість їх обігу. Крім того, не всі гроші перебувають в обігу, частина їх завжди знаходяться поза ним у вигляді заощаджень.

Але критикуючи товарну і кількісну теорію грошей варто відмітити непослідовність М.І.Тугана-Барановського, оскільки постулатів цих теорій він повністю не відкидає. Так, кількісна теорія грошей є цілком застосовною у випадках швидкого і значного збільшення кількості грошей в обігу.

«Кількісна теорія, – зазначає вчений, – має застосування тільки до паперово-грошового обігу» [6, с. 327].

Довівши відсутність задовільної теорії, яка б пояснювала особливості грошового обігу за умов функціонування паперових грошей, М.І.Туган-Барановський висуває ідею про вплив на цінність паперових грошей загального рівня цін, який, у свою чергу, пов'язаний із кон'юктурою промисловості і формулює власну *кон'юктурну теорію грошей*. Варто зазначити, що деякі положення товарної теорії цінності грошей (зокрема про загальний рівень товарних цін) лягли в основу розробленої М.І.Туганом-Барановським кон'юктурної теорії грошей.

Кон'юктурна теорія грошей беззаперечно справила визначальний вплив на розвиток і обґрунтування теоретичних підходів до цінності грошей, грошового обігу і монетарної політики. На відміну від товарної і кількісної грошових теорій розроблена М.І.Туганом-Барановським кон'юктурна теорія пояснює фундаментальні чинники цінності грошей, а саме загальний рівень розвитку і стан господарства країни, співвідношення інвестицій та заощаджень, а також коливання господарської кон'юктури. Надзвичайно важливим досягненням вченого є системне, цілісне відображення функціонування господарської системи суспільства, взаємозв'язку між соціально-економічними процесами його розвитку.

Відповідно до грошової теорії М.І.Тугана-Барановського цінність грошей залежить від загального стану ринкової кон'юктури, зміни у якій відповідно викликають і коливання цінності грошей. Цей механізм схематично можна зобразити так:

Рис. 1. Механізм коливання цінності грошей залежно від зміни

Зміни у ринковій кон'юнктурі позначаються на коливанні цінності грошей через коливання загального рівня цін товарів. Оскільки гроші пронизують всі господарські процеси, то саме стан ринкового середовища, де формуються ціни на всі товари, впливає на цінність грошової одиниці. Нерозвиненість ринку, нестабільність та економічні кризи зменшують цінність грошей, що було доведено вченим шляхом глибокого і ґрунтовного дослідження промислового циклу. При цьому ключовим рушієм механізму промислового циклу виступає вільний грошовий капітал [5], який на висхідній стадії циклу сприяє розширенню виробництва і зростанню цін. Проте через невідповідність між обсягами зростання кредиту, спекуляціями і надмірним нагромадженням фінансового капіталу та розвитком виробництва спричиняє кризу: економічне зростання сповільнюється і розпочинається низхідна фаза циклу.

Таким чином, М.І.Туган-Барановський передбачив явище, притаманне сучасному грошово-кредитному господарству, – явище «фінансових бульбашок», коли надмірний оптимізм економічних суб'єктів і динамічне зростання обсягів фінансового капіталу сприяють масштабному розвитку фінансових ринків. Натомість темпи розвитку реального сектору економіки значно відстають, що відповідно викликає диспропорції у розвитку господарства в цілому – фінансова система з обслуговуючої безпосереднє виробництво товарів і послуг перетворюється на домінуючу, яка стає основою нагромадження багатства і капіталу, де створюється нова вартість, не прив'язана до реального сектору економіки. Якщо вільний грошовий капітал виступив одним з ключових чинників глибокої соціально-економічної кризи в Англії наприкінці XIX ст. – на початку XX ст., то

надмірний фінансовий капітал став головним чинником фінансово-економічної кризи на початку ХХІ ст.

Проблема цінності паперових грошей розглядалася М.І.Туганом-Барановським як на рівні окремої країни, так і на рівні її участі у міжнародних економічних відносинах. Якщо у середині країни цінність паперових грошей пов'язується зі станом загального рівня товарних цін і вирішується головним чином через регулювання державою грошової системи господарства, але зовсім в іншому аспекті дана проблема виявляється в умовах розвитку міжнародних відносин, зокрема міжнародної торгівлі. Як зазначає М.І.Туган-Барановський: «... паперові гроші повністю втрачають свою купівельну спроможність тільки-но їхній зв'язок з державою, яка їх випустила, втрачається: будучи витвором акта державної влади, цінність їхня обмежується межами влади держави» [6, с. 341]. З розвитком міжнародних відносин роль грошей розширюється – вони повинні обслуговувати не тільки обмін всередині країни, а й міжнародний обмін. При цьому паперові гроші однієї держави не мають жодного значення для господарства іншої держави, а тому вони втрачають свою цінність не тільки закордоном, а й всередині самої держави. Щоб оцінити цінність паперових грошей у умовах розвитку міжнародних відносин, М.І.Туган-Барановський звертається до категорії «лажу», який у сучасному розумінні є валютним курсом. З погляду вченого «лаж – це ціна іноземної валюти в паперовій валюті даної країни» [7, с. 102]. Коливання лажу відіграють вирішальну роль у визначенні цінності паперових грошей. «Основним недоліком паперових грошей для народного господарства, – зазначає М.І.Туган-Барановський, – виступають коливання лажу, що надає коливального характеру цілому народному господарству» [6, с. 342]. Внаслідок необхідності співвідносити ціну однієї валюти щодо іншої відбувається постійне коливання лажу, що негативно позначається на рівні товарних цін, промисловості і торгівлі в цілому. Особливо від коливань лажу потерпає державний бюджет, оскільки його доходи формуються у вигляді паперових грошей – законного платіжного засобу, а робити виплати,

наприклад за іноземним боргом або процентами, необхідно в іноземній валюті. Тому «чим вищим є лаж, тим тяжчими є платежі для державного бюджету» [6, с. 342], а також платіжного і торговельного балансу.

У своїх фундаментальних працях «Основи політичної економії» (1918) та «Паперові гроші і метал» (1916) вчений аналізує втручання держави (державного банку) у регулювання цінності паперових грошей з метою стабілізації валютного курсу на прикладі діяльності Австро-Угорського банку. Він відмічає двоїстий характер коливання цінності грошей: у відношенні до держави воно є негативним, оскільки державний (центральный) банк повинен виконувати найважливішу свою функцію – забезпечувати стабільність національної грошової одиниці, що справляє визначальний вплив на стабільне функціонування всього господарства. З іншого боку, коливання валютного курсу в умовах бурхливого розвитку ринкових відносин, зокрема бірж, можуть бути джерелом прибутку приватних осіб та організацій. Проте, на думку вченого, підтримка цінності паперових грошей центральним банком є головним пріоритетом. Тому він досліджує заходи центрального банку Австро-Угорщини у цьому напрямку. М.І.Туган-Барановський одним з перших проаналізував грошову політику, коли центральний банк з метою стабілізації цінності (купівельної спроможності) паперових грошей, використовує свій вплив на валютний курс шляхом купівлі-продажу іноземної валюти. Сьогодні така діяльність центрального банку – забезпечення стабільності національної грошової одиниці – реалізується за допомогою одного з ключових заходів сучасної грошово-кредитної політики – операцій на відкритому ринку.

Описуючи механізм коливання цінності грошей залежно від зміни господарської кон'юнктури М.І.Туган-Барановський зробив вагомий внесок у дослідження *інфляції*. Його ідея про необхідність забезпечення стабільності грошової одиниці актуальна і до цього часу – більшість центральних банків головним своїм завданням визначають підтримку стабільності національної валюти. Вчений зазначає, що «грошова одиниця з цінністю, що коливається,

є великим господарським лихом, що надто стримує розвиток продуктивних сил країни» [7, с. 170]. Тим самим він доводить, що надмірна кількість грошей в обігу має негативні наслідки для розвитку усього господарства: зростають ціни, знижується попит і споживання, зменшується обсяг інвестицій, скорочується виробництво тощо.

Тому М.І.Туганом-Барановським було запропоновано через позики вилучати з обігу «зайві» гроші, при цьому попередньо розрахувавши необхідний для стабілізації грошової одиниці та обслуговування виробництва обсяг грошової маси. У сучасному наборі інструментів здійснення грошово-кредитної політики державні позики (в Україні – облігації внутрішньої державної позики (ОВДП)) активно застосовуються у практиці регулювання грошового обігу.

Таким чином, вчений наголошує на необхідності втручання держави у регулювання грошової сфери, особливо у періоди нестабільності, особливо економічних криз або воєн. Саме тому М.І.Туган-Барановський виступає за необхідність і своєчасність розроблення раціональної грошової політики. У той же час вчений виступає проти зарегульованості ринку і наголошує, що «народногосподарськими силами можна управляти лише відповідно до природних законів їхньої дії» [6, с. 347]. Завдання держави – зрозуміти суть цих законів, адже тільки у випадку їх розуміння вона може досягнути поставлених цілей.

Науковий підхід М.І.Тугана-Барановського до аналізу функцій паперових грошей можна назвати міждисциплінарним, оскільки він у значній мірі звертає увагу не тільки на економічні функції грошей, а й на їх суспільно-правовий аспект – глибоко досліджує роль держави у функціонуванні та розвитку паперово-грошової системи. Тут вчений наголошує на категорії «законність», що відіграє вирішальну роль при оформленні грошей як законного платіжного засобу, так і в існуванні нерозмінних паперових грошей в цілому.

Як законний платіжний засіб паперові гроші встановлюються державою, але не у результаті нав'язування господарству, а шляхом визначення самою господарською системою їх як еквівалента при обміні, що підтримується всіма економічними суб'єктами. «Тільки держава, яка випускає в обіг нові грошові знаки, може ставити собі за мету вплинути на цінність грошової одиниці у тому чи іншому напрямку...» [6, с. 323]. Звичайно вчений не ставить цю функцію вище за безпосередньо економічні, але наголошує, що держава стає основним регулятором цінності грошей, а оскільки цінність паперових грошей є нестабільною, то шляхом впливу на них може запобігти коливанням господарської кон'юнктури.

В той же час, держава обмежена у своєму впливі на цінність паперових грошей, адже на неї у першу чергу впливають «суб'єктивні умови ринку». Саме вони визначають цінність або купівельну спроможність грошей. «Цінність паперових грошей, – відмічає вчений, – ґрунтується на тому, що вони є визнаним державою законним платіжним засобом; тим не менш держава не може надати їм законом *будь-яку* цінність, – цінність паперових грошей встановлюється складними господарськими процесами» [6, с. 341]. Таким чином, роль держави полягає у запровадженні унормованих «правил гри», тобто оформлення грошей у законний платіжний засіб, який буде визнаватися усіма суб'єктами мінових відносин. А регулювання державою цінності паперових грошей необхідне безпосередньо у періоди соціально-економічної нестабільності, оскільки постає проблема *довіри суспільства* до паперових грошей. Дану проблему вчений висвітлює через виокремлення етапів (фаз) розвитку паперових грошей та показує, на якому етапі втручання держави є необхідним для стабілізації їх цінності і забезпечення довіри суспільства до грошей як законного платіжного засобу.

Так, на першій фазі довіра суспільства до паперових грошей ґрунтується на тому, що держава забезпечує їхню цінність наявністю запасів золота (золоте забезпечення). На другій фазі їх розвитку золото вже використовується у вигляді забезпечення міжнародних платежів. Третя фаза

розвитку паперових грошей характеризується ліквідацією будь-якого золотого вмісту у паперових грошах. Тому на цій фазі роль держави в існуванні і розвитку паперових грошей, цінність яких за відсутності золотого забезпечення постійно коливається, стає ключовою. Таким чином, М.І.Туган-Барановський висуває новаторську для свого часу ідею грошей як соціального явища. Він пише, що «цінність грошей є неусвідомленим стихійним продуктом соціальної взаємодії... Проте цінність грошей постає перед нами як щось об'єктивно дане всією сукупністю мінових відносин» [7, с. 77, 67]. Цінність паперових грошей – це об'єктивна реальність, що формується в умовах різної кон'юнктури ринку і в цілому притаманна капіталізму як системі, однією з основних сфер якої є обмін.

Дослідження і висновки М.І.Тугана-Барановського мають прогностичний характер і залишаються актуальними у сучасних умовах розвитку ринкового господарства, адже у його працях знаходимо обґрунтоване пояснення і суть дії механізму обмінного курсу, ролі фінансового капіталу в економічному циклі і появи «фінансових бульбашок», інструментів грошово-кредитної політики центрального банку, що регулюють кількість грошей в обігу – операцій на відкритому ринку тощо.

М.І.Туган-Барановський зробив вагомий вклад у розвиток як економічної науки в цілому, так і у теорію грошей зокрема, яка активно розвивалася наступними поколіннями вчених-економістів. Новаторські ідеї українського вченого, у першу чергу щодо не нейтральності грошей і необхідності у зв'язку з цим державного регулювання грошового обігу і розроблення монетарної політики з метою забезпечення цінності грошової одиниці, розширили коло наукових досліджень грошей та їхньої ролі у розвитку сучасного господарства. Ці ідеї М.І.Туган-Барановського стали предметом дослідження видатних вчених, найбільш впливових економістів ХХ ст. – Дж. М. Кейнса та М. Фрідмена.

Так, Дж. М. Кейнс розробив концепцію «керованих грошей», що передбачала широке державне втручання у функціонування грошової

системи. Саме Дж. М. Кейнс вважається засновником теорії державної грошової політики, зокрема про це зазначає відомий український вчений-економіст А. Гальчинський, стверджуючи, що суть, принципи та механізм такої політики в їх комплексному підході були вперше в економічній теорії розроблені Дж.М.Кейнсом [2, с. 3—4]. Якщо у часи М.І.Туган-Барановського ідея монетарної політики відкидалася і не сприймалася ні науковцями, ні державними діячами, то у ХХ ст. така політика стала основним інструментом антикризового регулювання господарських процесів.

На особливому значенні грошової політики для забезпечення стабільності господарського розвитку наголошував і М. Фрідмен. Вчений, будучи противником державного втручання в економічні процеси, зазначав про виняткову необхідність державного регулювання сфери грошового обігу, головним чином, з метою підтримки стабільної грошової одиниці, боротьби з інфляцією і економічними циклами. У 1959 р. у своїй праці «Програма грошової стабілізації» М. Фрідмен зазначив: «На теперішній час широко визнано, що гроші мають значення, і дуже велике значення» [8, с. 16]. Таким чином, підтвердився ще один прогноз М.І.Тугана-Барановського про винятково важливу роль грошей в економічному розвитку.

Більш того, паперові гроші М.І.Туган-Барановський вважав основою майбутніх грошових систем, що поступово замінять системи, засновані на повноцінних грошах та золоті. Це передбачення українського вченого також здійснилося – у 1976 р. [3, с. 112]. Коли у 1973 році було скасовано Бреттон-Вудську систему фіксованих валютних курсів (на основі золота), теоретичні розробки представників монетаризму щодо переходу до гнучких валютних курсів лягли в основу формування Ямайської валютної системи, яка встановлювала свободу вибору будь-якого режиму валютного курсу кожною державою. Процес цього вибору сам по собі відіграв важливу роль в умовах фінансової глобалізації, тим більше що грошово-кредитна політика ставала усе більш взаємопов'язаною з валютною політикою. Таким чином,

ефективність грошово-кредитної політики ставилася в пряму залежність від вибору режиму валютного курсу.

Висновки. Усього через 40 років після публікації праці «Паперові гроші і метал» ідея М.І.Тугана-Барановського про винятковий вплив паперових грошей на розвиток господарства не просто реалізувалася на практиці: передбачення вченого щодо переходу до паперово-грошової системи мало вирішальне значення для розвитку сучасних господарських систем і державної грошово-кредитної політики. Гроші стали предметом широких наукових досліджень і справили визначальний вплив на формування різних напрямів сучасної економічної думки, зокрема кейнсіанства і монетаризму.

Список використаних джерел

1. Базулин Ю. В. Концепция денег М. И. Туган-Барановского / Ю. В. Базулин // Проблемы современной экономики. – 2009. – № 1 (29) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2485>
2. Гальчинський А. Основи кейнсіанської моделі регулювання економічного циклу. Питання теорії / А. Гальчинський // Вісник НБУ. — 2009. — № 1. — С. 3—8.
3. Злупко С.М. Теорія грошей М.І.Туган-Барановського та її вплив на монетаризм ХХ ст. / С.М.Злупко // Фінанси України. — 1998. — № 8. — С. 99—114.
4. Кучин С. П. Теорія грошового обігу у спадщині М.І.Тугана-Барановського: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.01.04 / С.П. Кучин; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К., 2006. — 19 с.
5. Небрат В.В. Українська фінансова думка другої половини ХІХ – початку ХХ століть. — К. : Ін-т екон. та прогноз., 2007. — 224 с.

6. Туган-Барановский М. И. Избранные сочинения. В 2-х т. / Науч. ред. и автор вступ. статьи Л.И.Дмитриченко. Т.2. Основы политической экономии. — Донецк: ДонГУЭТ, 2004. — 686 с.

7. Туган-Барановський М. І. Паперові гроші та метал. — К. : КНЕУ, 2004.. — 200 с.

8. Фридмен М. Программа денежной стабилизации / Основы монетаризма/ Под науч. ред. Д.А.Козлова. — М.: ТЕИС, 2002 — 175 с.